

SEMINÁŘ KLASICKÉ LATINY

JAKO PROSTOR K OBJEVOVÁNÍ SOUVISLOSTÍ

(příspěvek do soutěže Labyrint světa – Cena Vladimíra Jochmanna pro učitele)

Mgr. Jakub Žytek, M.Phil.
Gymnázium, Arabská 14
160 00 Praha 6

Prohlašuji, že tato aktivita nebyla podpořena jinou cenou nebo grantem. J. Ž.

0. Předběžné poznámky

Gymnázium, na němž vyučuji, patří ke školám, které dosud udržují latinu ve svých studijních plánech jako povinnou: na humanitní větvi ji naši žáci studují po dvou hodinách týdně ve 2. a 3. ročníku. Zvládnou-li toto latinské minimum úspěšně a s přehledem, volí si pak ti největší nadšenci latinu také jako předmět maturitní. V letošním školním roce byl zájem studentů o latinu takový, že ve 4. ročníku bylo možné otevřít pravidelný seminář pro 20 studentů. V následujícím textu tento *Seminář klasické latiny* představuji. Budu velmi rád, pokud se bude moci stát inspirací pro další kolegy.

1. Základní rozvržení semináře

Vzhledem k chodu školního roku lze v maturitním ročníku reálně počítat s nanejvýš 30 týdny výuky; odtud se odvíjí základní nastavení semináře, jenž obsáhne 28 pravidelných setkání. Cílem semináře je představit studentům ***tradici antiky a roli latiny*** v evropské kultuře na co nejpestřejším počtu témat a textů (prvek ideový, výchovný, jazykový) a současně obsáhnout maturitní témata pro ty, kdo chtějí z latiny skládat závěrečnou zkoušku (prvek praktický).

Témata jednotlivých seminárních setkání, která trvají dvě standardní vyučovací hodiny, tj. 90 minut, lze shrnout do čtyř více méně stejně obsáhlých okruhů:

I. Římské reálie (7 témat):

Římská rodina, výchova a římské školství.

Římské občanství a římské právo.

Římské náboženství a kalendář.

Bydlení, stolování a jídlo u Římanů.

Volný čas Římanů, hry a lázně.

Římská armáda.

Římská epistolografie a list u Římanů.

II. Římská historie (7 témat):

Etruskové a doba královská, raná římská republika.

Vrcholná římská republika; republikánské magistratury.

Krize římské republiky a osobnost C. I. Caesara.

Vznik císařství a doba Augustova.

Principát.

Dominát a zánik římské říše, bible a počátky křesťanství.

Orbis Romanus – územní vývoj římské říše a doba římská v českých dějinách.

III. Římská literatura (8 témat):

Řecké a římské divadlo.

C. V. Catullus a římská lyrika.

M. V. Martialis a římská satira.

M. T. Cicero, římské řečnictví a jeho úloha ve veřejném životě.

C. Tacitus a římská historiografie.

P. Vergilius Maro a římská epika.

P. Ovidius Naso a antická mythologie jako zdroj umělecké inspirace.

Římská filosofie a její vztah k filosofii řecké.

IV. Latinská kulturní tradice ve středověku a novověku (6 témat):

Postavení latiny mezi (indo)evropskými jazyky, její kulturní tradice a funkce.

Počátky středověké literatury, latinská literatura českého středověku.

Středověká latinská vzdělanost a university, dílo J. Husa.

Latinský humanismus a baroko, latinské dílo J. A. Komenského.

Latina jako jazyk novověké vědy a současné katolické církve.

Latinské nápisy v Praze, základy epigrafiky.

Seznam témat víceméně odpovídá časovému pořadí, ve kterém se jim věnujeme, a respektuje zásadu **od známého k neznámému**. Začínáme proto blokem *římských reálií* (návaznost na předchozí výuku latiny, při níž pracujeme s učebnicí *Lingua Latina per se illustrata*, a zájem studentů o dějiny římské každodennosti), poté pokračujeme *římskou historií* (vazba na výuku dějepisu, ale také na obraz římských dějin v pop-kultuře, zejména ve filmu). Následuje *římská literatura* (procházíme podle žánrů a jejich výrazných představitelů – navazujeme na znalosti literatury, ale také na obecné kulturní povědomí studentů). Poslední blok, *latinská kulturní tradice ve středověku a novověku*, je z hlediska interdisciplinárních souvislostí nejpestřejší. Program semináře zakončujeme v dubnu výpravou za pražskými latinskými nápisy.

2. Koncepce a metoda

Když představuji studentům na semináři určité římské či latinské téma, snažím se u něj **odkrývat souvislosti a přesahy**, jež podle mých zkušeností zůstávají studentům často zastřené. Studenti totiž leccos vědí, ale *nejsou si vždy vědomi* vzájemného propojení svých dílčích poznatků. Latina tu může fungovat jako ideální průřezový předmět, který spojí takovéto jednotlivé světy historie, jazyků i dalších humanitních disciplín do smysluplných vazeb a který studentovi odhalí, nakolik je také on vpleten do předešlé latinské tradice. A nejen to: vede ho rovněž k tomu, aby v budoucnu podobné vazby a souvislosti sám vyhledával. Pokud se mi podaří ve studentech vypěstovat (neříkám se toho slova) touhu *ptát se dál*, domnívám se, že můj pedagogický cíl byl z velké části splněn.

Jako velmi důležité a přínosné se mi přitom jeví naznačování těchto vazeb a souvislostí ve výuce *dopředu*, s vědomím toho, že na ně ještě přijde řeč. Student si tak vytváří určité myšlenkové odkazy a vazby nejenom v rovině prostorové, tj. v sumě informací, které si nyní díky latině lépe propojuje, ale i v rovině časové, tj. pohybuje se na ose *o tom už jsem něco slyšel, vzpomínám si – o tom ještě něco uslyším, zkusím si to pamatovat*.

Jaké **typy vazeb a souvislostí** se snažím zdůrazňovat ve svých hodinách na semináři já sám? Předně jde o souvislosti *jazykové*, které díky čtení a interpretaci textů mohou zdůrazňovat vždy – jak u češtiny jakožto mateřského jazyka (slovní zásoba a cizí slova, analogie v morfologii a syntaxi), tak u angličtiny jakožto nejdůležitějšího jazyka cizího (opět především slovní zásoba, ale i syntaktické analogie, např. u infinitivních vazeb). K nim přistupují vazby týkající se *reálií* antického světa (např. náš kalendář jako pokračovatel římského), *historie* a *kultury* (např. *Proměny* jako pramen umělecké inspirace), *literatury* (tradice epigramu v české literatuře) či *latinského středověku* (české latinské kroniky a legendy). Je ideální, pokud se studenti do tématu uvádějí formou otázek.

Než vyložím průběh jednoho seminárního setkání detailněji, uvedu zde jeden jednoduchý příklad jazykový: u tématu římského školství se dotkneme také podoby psacího náčiní u Římanů a formy antické knihy. Když studenti zjistí, že latinský ekvivalent slova pero je *penna*, odhalují souvislost s anglickým slovem *pen* a zjišťují, že etymologie obou výrazů je vlastně stejná; podobně nahlédnou, že anglický výraz *volume*, svazek, vychází z lat. *volumen*, svitek, a že dává plný smysl tehdy, pokud si uvědomí, jaká vlastně byla struktura latinské knihy, totiž že se dělila do dílčích svazků – knih – podle *svitků*, na něž byla zapsána. Vztahy ke slovům *voluta*, *konvolut*, *Volvo* i angl. *voluminous* jsou už pak nasnadě.

Aby ke vzniku výše naznačených mezipředmětových a myšlenkových vazeb mohlo dojít, je ovšem zapotřebí zapojit i **osobní zkušenost studentů** s daným tématem, neboť bez individuálního přesahu rezonuje téma vždy jen zčásti. Pokud o této zkušenosti studenti sami třeba zatím vůbec netuší, je to zhusta i lepší, protože učitel může dobře načasovat tzv. *aha-efekt* – moment, kdy se na jejich straně dostaví kýžené poznání a dosud nesouvisející poznatky a světy se propojí. U tématu antické knihy např. může jít o překvapivé zjištění, že její základní princip – rolování – využívají studenti dnes a denně při prohlížení webových stránek.

3. Práce s texty

K odhalování souvislostí v labyrintu našeho světa slouží při *Semináři klasické latiny* rovněž samotné latinské texty. Jde o **texty originální**, které se vztahují ke klíčové skutečnosti, osobě či události představovaného tématu, aby bylo dosaženo výrazné fixace na straně studenta. Texty jsou rozeslány v několikadenním předstihu a úkolem studentů je tyto texty na příští hodinu co možná nejlépe přeložit. Abych jim překládání usnadnil a nenásilně je (na)vedl, zasílám jim obvykle stručný *komentář k úryvku*, jenž vytváří rámec porozumění danému textu. Může mít např. tuto podobu (téma *Vznik císařství a doba Augustova*, ukázka ze Suetoniových *Životopisů*):

Snad se vám text bude líbit: řeč je o Augustovi, co dělal po bitvě u Aktia (přesun do Egypta a snaha dostat Antonia + Kleopatru živé).

Díky této pomůcce by měli žáci i u textu jinak zcela neznámého alespoň přibližně tušit, co text sděluje, anebo si detailnější fakta dohledat. Zbytek už závisí na jejich překladatelských schopnostech, vůli a výdrži listovat slovníkem.

Jako další pomůcka slouží studentům *soupis neznámých slovíček a překlad komplikovaných vazeb do češtiny*. Na jedné straně má žákům usnadnit překládání natolik, aby nestrávili příliš mnoho času hledáním neznámých slov a vazeb (demotivující faktor), ale na straně druhé má zachovat přiměřenou obtížnost textu, neboť žáci se musí naučit obstojné technice překladu. „Instantní překlad“ proto poskytuji jen tam, kde je význam výrazu posunutý/metaforický, a u složitých syntaktických spojení.

Za textem připojuji několik *souvisejících gramatických úkolů*; při čtení na semináři padnou ještě další otázky týkající se gramatiky, aby byl text tzv. vytěžen. Otázky se zaměřují na formální morfologii a syntax (např. vyhledejte v textu všechna participia přítomného a určete je), na funkci daných tvarů (např. objasněte použití plusquamperfekta v textu) nebo obě kombinují. Pokud se v textu vyskytne jev dosud neznámý, samozřejmě ho na hodině vyložím, přičemž v přípravě mají žáci dané spojení přímo přeloženo do češtiny.

Už během překladu probíhá jeho *interpretace*: věnujeme se událostem a situacím, o kterých se textu hovoří, a zabýváme se např. pohledem autora textu na zobrazovanou skutečnost, způsobem (re)prezentace dané události či situace a podobně. Práci s textem uzavírá na konci hodiny **shrnutí**. Obvykle zdůrazňují klíčové pojmy, události a souvislosti, které vytvářejí vědomostní kostru daného tématu. *Non multa, sed multum*.

4. Hodina v praxi

Téma: *Orbis Romanus – územní vývoj římské říše a doba římská v českých dějinách latina + historie a geografie, částečně též politologie a dějiny umění celkem 90 minut (klasická seminární dvouhodinovka)*

0. - 1. min.: uvedení tématu: Dnes bychom se měli bavit především o... Zdůraznění, že jde o průřezové a shrnující téma, na které budeme detailně navazovat při výkladu v dalších hodinách; lze efektně vystihnout pomocí mapy: Budeme se věnovat tomu, jak se Římané odtud (prst na mapě v místě, kde je Řím) dostali až sem (obkroužit na mapě celou hranici imperia).

1. - 5. min.: sókratovské rozpomínání: Co víte o územním vývoji ŘŘ? Odkdy vlastně hovoříme o „římské říši“? Diskuse, usouvztažňování pojmů.

dílčí cíl: dospět k základnímu rozdělení království – republika – císařství a k jemnějšímu rozlišení různých fází republiky a etap císařství; závěr, že pojem římská říše použit v širším smyslu pro označení území pod vládou Římanů

6. - 15. min.: římské království

historický a společenský kontext: Odkud se vlastně Římané vzali? → archeologie a historie versus mytohistorie a umělecká fikce (Aeneas, Romulus a Remus);

pojmy: městský stát, římscí králové, etruská civilizace;

původ slov: Toskánsko, Tyrhénské moře;

odbočka: umělecké ztvárnění Aeneova útěku z Tróje, připomínka velko filmu Trója, na jehož konci Aeneas prchá s otcem Anchísem; diskuse: dobová podoba hrdinství u muže;

dílčí cíl: osvěžit si obraz nejranějších římských dějin, rozumět klíčovému událostem, znát základní periodizaci (753 př. Kr., 510 př. Kr.)

15. - 30. min.: územní rozmach za republiky

kontext: Co na první pohled upoutá při pohledu na územní rozsah rané, vrcholné a pozdní republiky? Očekávaná odpověď, k níž je třeba dojít: expanze/obrovská změna územního rozsahu → jak a proč k ní došlo?

trest výkladu: stručný přehled expanze římského území podaný jako příběh (od Města k Apeninskému poloostrovu, od poloostrova k sousedním ostrovům a válkám s Kartágem, od porážky Kartága k dominanci v Z a pak i ve V Středomoří) + mapa

pojmy: *res publica* (srovnat s naší republikou a pokusit se zformulovat rozdíly – konstituční a institucionální rámec), magistratury, punské války; slovní spojení: Pyrrhovo vítězství

dílčí cíl: rozumět logice klíčových událostí v dějinách republiky a chápat souvislost s její územní expanzí, propojit si základní periodizaci s mapou

30. – 40. min.: **podoba říše za Oktaviána**

kontext: *Jakým způsobem se Oktavián dostal k moci a jak přitom argumentoval?* → dílčí diskuse o republikánské fasádě císařství (práce s pojmy *ideologie, propaganda*), ale také snaha postihnout pohled „obyčejného Římana“

trest' výkladu: shrnutí územní expanze za Oktaviánovy vlády, práce s mapou – nejprve celkový pohled, poté důraz na středoevropský prostor a boje v Germánii, kde je souvislost s nejstaršími českými dějinami (a potenciál pro individuální přesah na straně studentů): vykládám o Drusově a Tiberiově vojenské kampani, pacifikaci Z části Germánie a o Marobudovi.

klíčové pojmy: bitva u Aktia, bitva v Teutoburském lese, romanizace provincií (snaha navést studenty, např. *Kdo hojně romanizoval?* → veteráni → *Kde se vzali?* → z občanských válek → romanizace jako funkční řešení sociálních otázek spojených mj. s demobilizací vojáků)

dílčí cíl: chápat význam Oktaviánovy (Augustovy) vlády a územních zisků pro pozdější podobu říše i její politiku

Následuje **krátká přestávka** (5 min.), během níž si mají studenti jednak vydechnout, jednak rozhodnout, jaký bude další postup – buď přesun k textu, protože se přímo vztahuje k právě vyloženým událostem, anebo nejprve dokončení přehledu. Obě varianty mají své výhody: první lépe propojuje téma a text, druhá lépe uzavírá téma celé dvouhodinovky. Letos se studenti rozhodli pokračovat v historickém přehledu.

46. - 55. min.: **rozšiřování říše za principátu**

Po přestávce měním způsob výkladu: nad mapou procházíme už jen cíleně konkrétní územní změny u několika císařů. *Která dnešní západoevropská země nebyla za Augusta ještě součástí říše?*

→ Británie. *Tušíme, kdy přibližně byla připojena?* → císař Klaudius a jeho územní zisky (kromě Británie ještě území na V a v Malé Asii)

→ Snaha přimět studenty zformulovat pravidlo, že říše roste tam, kde ještě růst může – ať už z důvodů příznivých přírodních podmínek, anebo mocenských poměrů.

Za kterého císaře dosáhla ŘŘ největšího rozsahu? →

císař Traján a nové provincie na V: Arménie, Mezopotámie, Asýrie (zanedlouho opuštěny – proč?); provincie Dácie a její rychlá romanizace → území součástí dn. Rumunska („România“), vlastně jediná úspěšná romanizace území na východě říše + mapa

dokončení výkladu: po Trajánovi už jen drobné změny – císař Antoninus Pius a dobytí části J Skotska, Antoninův val – ukazují a komentují vlastní fotografie

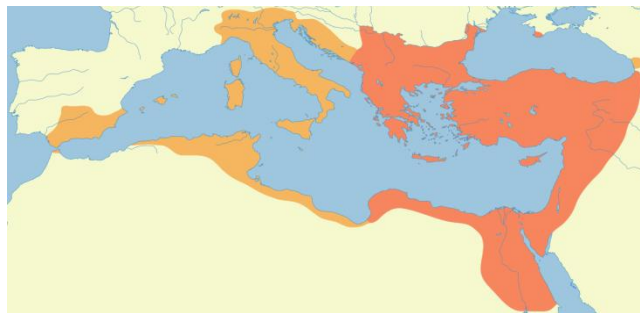
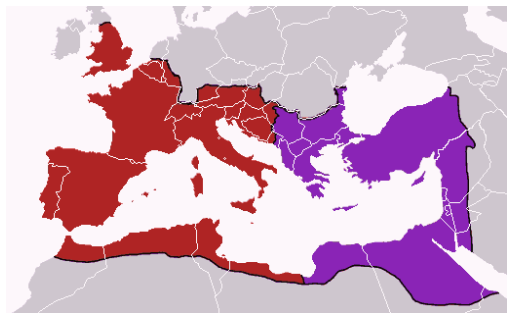
z návštěvy tohoto místa:

Následuje průhled do budoucnosti neboli naznačení souvislosti předem: *Kdy ještě se území dnešní ČR dostalo do intenzivního kontaktu s římským světem?* → císař Marcus Aurelius a markomanské války, zde jen několika větami, pak odkážu na samostatné téma *Principát*
klíčové pojmy: limes Romanus, mare nostrum, Hadriánův val
odbočka: *Není stavění pevnostního limitu a valů analogií k dnešním plotům a ochranným bariérám? Co to vypovídá o civilizaci, jejíž důležitou charakteristikou je expanze, jestliže přechází na „defenzivní modus“ – obranu dosažených územních zisků?* – diskuse také na aktuální téma
dílčí cíl: rozumět územním proměnám říše za principátu v dobovém politicko-geografickém kontextu, znát nejdůležitější územní zisky za Klaudia a Trajána

56. – 60. min.: územní vývoj na konci principátu a za dominátu

výklad: pouze stručný přehled nejdůležitějších událostí a dat, neboť vše projdeme podrobněji v tématu *Dominát a zánik ŘŘ*: rozpad říše ve 3. století a reunifikace za Aureliána; nástup Diokleciána a idea tetrarchie; Theodosius I a rozdělení říše na Z a V část (395); postupná desintegrace ZŘ říše a „oficiální“ konec r. 476; kontinuita VŘ říše – Byzance – a postava Justiniána, který původní říši částečně obnovil + mapy:

dílčí cíl: rozumět územním proměnám říše v dobovém vnitro- i zahraničně-politickém kontextu

61. – 86. min.: překlad a interpretace textu:

před seminářem: tentokrát byl poslán širší komentář mající usnadnit přípravu žáků:

V daném úryvku císař Augustus vypráví, čeho mj. dosáhl a co se mu podařilo během jeho vlády. Celý text, dochovaný téměř neporušený na tzv. Monumentum Ancyranum (https://en.wikipedia.org/wiki/Monumentum_Ancyranum), lze najít v dnešním Římě reprodukováný na stěně nového muzea Ara Pacis Augusti (foto stěny zde: <http://www.civilization.org.uk/wp-content/uploads/2012/08/Ara-Pacis-Res-Gestae.jpg>) - pokud si stěnu prohlédnete pořádně, naleznete ve sloupci pod "POPVLVMQVE ROMANVM", 11. řádek odspodu začátek naší pasáže.

→ žáci by měli nazřít text v dobových politických a kulturních souvislostech už *před* hodinou.

výklad: dílo *Res gestae* a jeho osud, *Monumentum Ancyranum* – formou otázek žákům a jejich odpovědí (*Co už jste se dověděli?*) + zdůraznění faktu, že díky artefaktu byl císař *zpřítomněn* a současně *zvěčněn*

uvedení do textu: pohled na fotografii (ve velkém rozlišení), přeložím *ad hoc* několik zajímavých pasáží, žáci sledují latinský text, poté plynule přejdeme k naší pasáži (snaha docílit efektu, že čtou autentický text na stěně tak, jako by ho mohl číst Říman 1. století):

text: *Signa militaria complura per alios duces amissa devictis hostibus recepi ex Hispania et Gallia et a Dalmateis. Parthos trium exercituum Romanorum spolia et signa reddere mihi supplicesque amicitiam populi Romani petere coegi. (...) Pannoniorum gentes, quas ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictas per Ti. Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subieci, protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvi.*

Žáci měli poskytnuta tato slovíčka:

spolia, orum, n. = odňatá zbroj, kořist; *supplex, icis, m.* = pokorně prosící, prosebný; *ante me principem* = antequam princeps fui; *privignus, i, m.* = nevlastní syn; *subicio, ere, ieci, iectum* = podrobit, podmanit

a měli splnit následující úkoly:

1. Přeložte.
2. Určete tvary *adit*, *protuli*.
3. Vyhledejte v textu *ablativ absolutní*. Jakou vazbou by bylo možno jej nahradit?
4. Objasněte, jak text souvisí se zvoleným tématem.

postup: Žáci podle zájmu přečtou nahlas větu po větě; je-li potřeba, ujasníme si délky samohlásek. Následuje překlad vět doplněný klasickou gramatickou analýzou (přísudek, větné členy). Protože text je vyprávěn v 1. osobě, umožňuje obecně zopakovat tvoření indikativu perfekta akt. (*recepi, coegi, subieci, protuli*). V 1. větě je důležité identifikovat *ablativ absolutní devictis hostibus* a vazbu *signa... amissa*. Nato se vracíme k mapě s Augustovými územními zisky a identifikujeme území v Hispánii, Gallii a Dalmácii, o nichž text hovoří. Ve 2. větě, která je jazykově průhledná, se snažím žáky navést k odpovědi, co to byla ona *tři římská vojska*, jejichž zbroj a odznaky měl Aug. od Parthů získat zpět, a proč se to vlastně říká → odkaz na Crassovu neúspěšnou výpravu proti Parthům + ideologický aspekt Aug. principátu. Překlad *posledního souvětí* nabízí nejvíce historických odkazů a souvislostí; vracíme se také k mapě a komentujeme i gramatické nepravdivosti typu *adit* (= *adiit*) a *Danuvī* (= *Danuvii*).

celkový výstup: překlad textu, gramatické porozumění textu a znalost jeho historického i kulturního kontextu

87. – 90. min.: závěrečné shrnutí s žáky:

Měli byste dokázat charakterizovat Orbis Romanus a cestu od Města k říši, tj.:

- 1) uvést, jaké faktory umožnily růst říše a poté způsobily její územní stagnaci a dezintegraci;
- 2) s pomocí mapy popsat nejvýznamnější územní zisky podle jednotlivých období existence říše;
- 3) vybavit si podobu říše za Augusta;
- 4) znát vybrané klíčové pojmy souvisící s tématem.

závěrečné doporučení: velmi užitečná je animovaná mapa z anglické wikipedie, která zachycuje klíčové letopočty a související změny v rozloze říše počínaje r. 510 př. Kr.:

FINIS